

Předmluva. Evropa v roce 1450

Západní a střední Evropa prožívaly vědomí společné identity od vrcholného středověku.¹ Téměř každý, kdo v nich žil, patřil do katolické církve a uznával duchovní autoritu římského papeže a vzdělané vrstvy kromě toho sdílely také znalost římského práva a latiny. Evropany rovněž sjednocoval odpor vůči islámu, který na Pyrenejském poloostrově sice byl na ústupu, ale zato rychle postupoval podél jihovýchodního křídla Evropy. Většina evropských státních útvarů do jisté míry sdílela podobnou společenskou a politickou strukturu. Na spodním konci společenského žebříčku rolníci platili pánům feudálními povinnostmi a dárkami za ochranu a církvi desátky za duchovní vedení. Četná samosprávná města obvykle spravovala elita složená z členů gild a magistrátních úředníků. Na vrcholu společenské pyramidy aristokracie, vyšší klérus a - v některých případech - velká města uzavíraly bezpečnostní smlouvu s panovníkem, jíž se všichni zavazovali k vojenské službě a poskytování potřebných rad, za což se jim mělo dostat ochrany a potvrzení či rozšíření jejich pozemkového vlastnictví.² Takové „feudální“ smluvně zaručené vztahy byly na většině území Evropy zprostředkovávány zastupitelskými sbory: anglickým, irským a skotským parlamentem, nizozemskými a francouzskými generálními stavy, kastilskými *kortesy*, uherským, polským a švédským sněmem a německým *Reichstagem* neboli říšským sněmem.³ Zkrátka a dobře naprostá většina panovníků se netěšila absolutní moci.

Pro evropskou politickou kulturu byly na rozdíl od blízké Osmanské říše či od vzdálenějších asijských státních zřízení typické intenzivní veřejné či alespoň poloveřejné debaty o tom, jak vysoké daně se mají platit, kým, komu a na jaký účel (tím téměř bez výjimky byly vojenské výdaje). Většina Evropanů sice byla spíš poddanými než občany

v moderním smyslu, avšak přesto byli přesvědčeni o nutnosti vládnutí na základě shody. Obrana vlastních práv - či řečeno dobovou terminologií „výsad“ - před neoprávněným zasahováním panovníků patřila k neustálým starostem. Evropané sice nežili v demokracii, avšak jejich elity přesto byly v zásadním smyslu „svobodné“. Kromě toho se v celé pozdně středověké Evropě projevovala touha po politické svobodě, třebaže na nižších stupních společenské hierarchie šlo spíše o cíl celého úsilí než o skutečnost.⁴ Taková svoboda byla hájena především ve vlastní zemi, ale někdy bylo možné domácího tyrana vyhnat pouze s pomocí sousedních panovníků. Z toho důvodu také Evropané neměli vyhraněný smysl pro svrchovanost - mnozí považovali vnější zásah proti „tyranské“ vládě nejen za oprávněný, ale i žádoucí, nebo dokonce za příslušející všem náležitě uvažujícím vladařům.

Bylo by nesprávné, kdybychom přední evropské státní útvary považovali za „velmoci“ nebo státy v moderním smyslu slova. Přesto přese všechno však od období vrcholného středověku zároveň s tím, jak se panovníci snažili posilovat mobilizaci svých sil určených k expanzi či alespoň k přetrvání, probíhal proces „budování státu“.⁵ Mimoto takové státy, jakými byly například Anglie, Francie, Kastilie, Polsko a Burgundsko, si zřetelně uvědomovaly svou odlišnost, sílu a důležitost a přinejmenším v případě Anglie a Francie není vůbec předčasné mluvit o „národním“ povědomí, jež se vyvinulo prostřednictvím podílu na vládě, společného jazyka a válek (vedených hlavně navzájem proti sobě). V téže době si však Evropané byli vědomi společné příslušnosti ke „křesťanstvu“ - což byl jen jiný název pro Evropu -, která se ještě projevovala v periodicky se opakujících křížáckých taženích proti muslimům. Po cestách, jež vykonali Marco Polo a další, si sice byli vědomi existence Číny na východě, avšak o západní polokouli toho přesto příliš nevěděli. Většina z nich ovšem ani zdaleka neuvažovala „europocentricky“ a z kartografického hlediska se považovali za lidi žijící někde na okraji světa, jehož středem byly Jeruzalém a Svatá země.⁶ Právě z toho důvodu byly první objevitelské plavby podnikány podél západního pobřeží Afriky a měly nalézt náhradní cestu na východ, jež by umožnila vpadnout muslimům do zad. Například portugalský princ, zvaný „Jindřich Mořeplavec“, doufal, že obchvátí islám a snad se i spojí s imaginárním královstvím „kněze Jana“ ležícím v Africe či Asii (nikdo si totiž nebyl zcela jist, kde je vlastně hledat). V roce 1415

se Portugalsko zmocnilo Ceuty ležící poblíž dnešního Maroka. Evropa se tedy „rozpínala“, jak se říká, v sebeobraně.

Evropa však zároveň byla nesmiřitelně rozděleným kontinentem. Po celý středověk jí zmítaly bratrovražedné konflikty mezi císařem a papežem, mezi předními panovníky, mezi městskými státy a vládci samostatných území, mezi různými velmoži, mezi soupeřícími městy a mezi robotníky a jejich pány. Jednotu katolické církve ohrožovaly útoky anglických lollardů, českých husitů, jihofrancouzských albigenských a různých dalších sekt a v samotné církvi se ozývaly četné hlasy přinášející ostře kritické výpady vůči zlořádům, které se v ní rozšířily za celý středověk. V polovině 15. století byla Evropa možná klidnější, než bývala v raném středověku, avšak přesto nadále zůstávala rozdrobená a zmítaná násilím. Italské státy, především Benátky a Milánsko, spolu nemilosrdně válčily a Alfons V. Aragonský zároveň spřádal plány, jak by sám dosáhl nadvlády nad celým Apeninským poloostrovem, křesťané a Mauři vzájemně měřili síly ve Španělsku, v němž muslimové ještě ovládali Granadu, Uhři se chystali na křížácké tažení proti Osmanským Turkům, burgundský vévoda Filip II. Smělý předváděl svou vojenskou sílu, aniž si byl jist, zda se má vydat na křížovou výpravu, nebo se spíš pustit do boje někde blíže domova, Turci zesilovali útok na poslední zbytky pravoslavné Byzantské říše na Bosporu a současně zuřil ozbrojený konflikt mezi Anglií a Francií, který se – jak se nakonec ukázalo – měl po čase stát stoletou válkou.⁷

V samém středu všech zmíněných sporů se nacházela Svatá říše římská národa německého, která se rozkládala od Brabantska a Holandska na západě až po Slezsko na východě, od Holštýnska na severu až za Sienu na jihu a Terst na jihovýchodě. Zahrnovala celé nynější Německo, Rakousko, Švýcarsko, Českou republiku a Nizozemsko a kromě nich ještě značné části současné Belgie, východní Francie, severní Itálie a západního Polska. V jejím čele stál císař volený sedmi kurfiřty – mohučským, kolínským a trevírským arcibiskupem a panovníky Čech, Falce, Saska a Braniborska. Vládl v souladu s vůlí světských a duchovních říšských „stavů“ – kurfiřtů, knížat, hrabat, rytířů a měst – zasedajících v *Reichstagu* neboli říšském sněmu, který byl německým císařským parlamentem. Němci, kteří ani zdaleka nebyli tupě poslušným stádem, ať už šlo o vladaře stavějící se prostřednictvím místních nebo císařských soudů proti císaři či nevolníky bouřící se proti svým

pánům, se neustále protivili moci.⁸ Říše byla osou, kolem níž se točila evropská politika. Žilo v ní víc lidí než v kterémkoli jiném evropském státním útvaru. Města v Nizozemí, Porýní, jižním Německu a severní Itálii byla – celkem vzato – nejbohatší, nejživější a technicky nejvyspělejší v celé Evropě. Říše, nebo alespoň její nejmocnější panovníci, udržovala rovnováhu mezi Anglií a Francií⁹ – anglické zájmy se nikdy nevzpamatovaly z roztržky s burgundským vévodou, který byl příslušníkem francouzského královského rodu a jehož země se rozprostíraly po obou stranách hranice mezi Francií a Německem, k níž došlo v roce 1435. A především císařská koruna byla už pro svůj původ od říše Karla Velikého předmětem intenzivního zájmu nejen německých vladařů, ale i sousedních králů, zvláště pak francouzských.¹⁰ Její nositel mohl z titulu dědice starověké Římské říše jako jediný ze západoevropských panovníků vznášet nárok na obecně platnou autoritu.¹¹

Říše se ovšem navzdory svému zásadnímu významu a hrdému dědictví nejpozději do poloviny 15. století octla ve stavu akutní krize.¹² Moc císaře, jímž byl od roku 1438 pokaždé nějaký Habsburk, postupně rozměňovaly ústupky, zvané *Wahlkapitulationen*, které musel coby předběžnou podmínku pro své zvolení učinit každý z nich. Soukromé spory byly všudypřítomné, kvetlo loupežnictví a obchod byl vystaven všemu možnému více či méně zločinnému vydírání. Církev v Říši upadla do hluboké krize a byla morálně zkažená nejrůznějšími zlořády. A Říše se především ze všech sil snažila zajistit společnou obranu. Říšský sněm se na rozdíl od anglického parlamentu nakonec nedokázal dohodnout na stálém mechanismu určeném k vybírání daní, z nichž měly být hrazeny náklady na císařské války s husity, Turky a čím dál častěji i Francouzi.¹³ Říše si nedokázala poradit ani s krizí vlastní totožnosti. Usilovala o to, aby se stala představitelem celého křesťanstva, a mezi jejími poddanými byli lidé patřící k četným „národům“, včetně těch, kdo mluvili francouzsky, holandsky, italsky a česky, ale většina z nich se považovala za Němce nebo se alespoň dorozumívala německými dialekty. Sice ještě příliš nehovořili o „Německu“, avšak zhruba od roku 1450 přesto čím dál víc současníků připojovalo k názvu Svatá říše římská dodatek „národa německého“.¹⁴

V této knize ukážeme, že se Svatá říše římská a její nástupnické státy nacházely v samém středu evropské mocenské rovnováhy a světového

uspořádání, které z ní vyplývalo. Právě v ní na sebe narážely vzájemně se křížící strategické zájmy velmocí. Octla-li se tato oblast ve spřátelených rukou, mohla sloužit jako rozhodující multiplikátor sil, kdežto v nepřátelských se změnila v smrtelnou hrozbu. Na tom, co se dělo v Říši, nutně muselo záležet Anglii, poněvadž v ní měla ukotvenou „bariéru“ Nizozemí, která chránila její jižní pobřeží před útokem, a stěžej, kolem níž se otáčela evropská rovnováha, dále Španělsku, poněvadž z ní pocházel nárok na císařský titul i životně důležité žoldnéři a zároveň sloužila coby strategické zázemí pro Španělské Nizozemí, a totéž poté platilo i pro Rakušany, Francouze, protože byla jak nárazníkovým pásmem, tak lákavým cílem jejich rozpínavých choutek, Prusko, jelikož nakonec zajistila nástupní prostor k tažení na východ i na západ, Američany z počátku 20. století kvůli mexickým intrikám císaře Viléma II. a Spojené státy i Sovětský svaz, jejichž hlavním cílem bylo buď její území obsadit, anebo na ně nedovolit proniknout nepříteli.

Říše se svými nástupnickými státy je rovněž základním zdrojem politické legitimacy pro každého, kdo chce mluvit jménem celé Evropy. Hlavní protagonisté po staletí usilovali o získání pláště císaře Svaté říše římské, aby se mohli ujmout dědictví Karla Velikého. Chtěl se jej zmocnit Jindřich VIII. stejně jako Süleyman I. Nádherný, oděl se jím Karel V., usilovali o něj francouzští králové od Františka I. až po Ludvíka XVI., Napoleon na něj vážně pomýšlel, ozvěny Hitlerovy „třetí říše“ nemohly znít zřetelněji a Evropská unie vznikla v téže oblasti a z téhož ducha, třebaže naplněna zcela odlišným obsahem. Stručně řečeno vedoucí evropští představitelé, dokonce i ti, kteří sami neměli žádné imperiální cíle, byli v předcházejících pěti stech padesáti letech nezvratně přesvědčeni, že zápas o nadvládu bude rozhodnut Říši nebo v ní a v jejích německých nástupnických státech. To věděla královna Alžběta I., věděli to i Cromwell, Marlborough a oba Pittové, věděli to Bismarck stejně jako spojenecké vrchní velení za první světové války, Franklin Delano Roosevelt, Stalin i Gorbačov a vědí to rovněž Rusové, kteří se po pádu Berlínské zdi zuřivě brání rozšiřování NATO směrem na východ, i elity, jež se dnes z obav, aby se Německo nevzdalo svých závazků, snaží udržet pohromadě Evropskou unii. Kdo alespoň nějakou dobu ovládal střední Evropu, zároveň ovládal celý starý kontinent a každý, kdo ovládne celou Evropu, se nakonec zmocní vlády nad světem.

Proto nepřekvapuje, že zápas o nadvládu nad Německem se rovněž stal hnací silou procesu vnitřních změn probíhajících v Evropě. Angličané se vzbouřili proti Karlovi I., protože nedokázal uchránit německé protestantské panovníky, na nichž závisely jejich vlastní svobody, Francouzi se odvrátili od Ludvíka XVI. kvůli tomu, že se údajně podřizoval Rakousku, a Rusové se rozloučili s carem, poněvadž si nedokázal poradit s německou druhou říší. Německo se rovněž stalo semeništěm nejdůležitějších ideologických změn, k nimž došlo v Evropě - reformace, marxismus a nacismus se zrodily právě v něm a potom rozhodujícím způsobem utvářely světovou geopolitiku. Úsilí o zajištění bezpečnosti a snaha o dosažení nadvlády byly od dob Kolumbových objevitelských plaveb až do „závodu o obsazení Afriky“ v 19. století také hnacími silami evropské rozpínivosti a stály rovněž za procesem dekolonializace. Aby bylo jasno, tak to sice vždy neprobíhalo v důsledku prosazování německých zřetelů, avšak zmíněná záležitost se přesto neustále skrývala bezprostředně pod povrchem - viz pokusy anglických námořníků ze 17. a 18. století, kteří se snažili udržet rovnováhu v Říši tím, že se zmocňovali dodávek mincovních kovů z Nového světa, jež byly určeny jejich soupeřům, výroky Williama Pitta, který mluvil o „získání Ameriky v Německu“, úsilí, které koncem 19. století vyvinuli Francouzi při koloniální expanzi ve snaze vytvořit protiváhu k císařskému Německu, a pokus o celosvětové zmobilizování Židů prostřednictvím vydání Balfourovy deklaráce, který po druhé světové válce vyvrcholil vznikem Státu Izrael.